

Umjetna oplodnja u židovstvu

Kotel DaDon*
kdadon@gmail.com

UDK: 57.089.3:17]:296
296:17]:61

Pregledni članak / Review
Primljeno: 3. prosinca 2013.
Prihvaćeno: 1. ožujka 2014.

Ovaj članak analizira jedno do najdelikatnijih pitanja na području židovske medicinske etike, pitanje umjetne oplodnje. Na području židovskog zakona (halaha) i medicine ovo je vjerojatno jedno od najprimjenjivijih i najpoznatijih pitanja. Prije negoli se upusti u praktičnu i zakonsku raspravu, autor raspravlja o načelnim i teorijskim pitanjima vezanim uz odnos između znanosti (medicine) i halahe, kao i o pitanju ljudske intervencije u Božje djelo u okviru judaizma. Ovaj rad razmatra glavne moguće scenarije umjetne oplodnje koja se temelji na podrijetlu sperme koja može potjecati od supruga, od donora Židova, od nežidova i iz banke sperme. U svakom od scenarija nastaju posebne halahičke poteškoće. Raščlamba tog pitanja načinjena je na temelju niza izvora rabinske literature, od talmudskih vremena preko srednjega vijeka sve do suvremenih rabina i literature koja je ovdje prvi put prevedena na hrvatski jezik. Tekstove s hebrejskoga i aramejskoga preveo je sam autor.

Ključne riječi: umjetna oplodnja, muž, donor, Talmud, halaha.

Uvod

Čežnja za djetetom snažan je motiv u Bibliji, a spominje se već kod svih naših pramajki (Sare, Rebeke i Rahele) te poslije, primjerice, kod Ane, Samuelove majke i mnogih drugih biblijskih ličnosti.¹ Razmnožavanje je jedna od 613 zapovijedi, što ukazuje na potrebu pronalaženja rješenja za parove koji ne mogu začeti djecu prirodnim putem. Nova otkrića u medicinskoj znanosti na području reproduktivnih tehnologija omogućila su značajne promjene u odnosu

* Dr. sc. Kotel DaDon, docent i predstojnik Katedre za judaistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj; Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb.

¹ Usp. Post 18, 2-15; 25, 19; 1 Sam 1; 2 Kr 4, 8-37; Suci 13.

na plodnost, roditeljstvo, obitelj i ljudski identitet u cjelini. Velik biotehnološki i medicinski napredak na ovom području daje jaku nadu mnogim parovima koji se suočavaju s poteškoćom začeća djeteta. Međutim, uz primjenu tih mogućnosti vezane su pravne i etičke poteškoće.

a) Odnos između znanosti (medicine) i židovskog zakona (halaha)

Povremeno nam se nameće pitanje je li moguće premostiti jaz između suvremene medicine i *halaha*.² U ovom se pitanju krije prešutna pretpostavka o proturječju između medicine i *halaha*. Ova prejudicirana pretpostavka temelji se na pogrešnom razumijevanju osnovnih karakteristika medicinske teorije i biti *halaha*. *Halaha* je sustav koji čine zakon, etika i način života. Židovski zakon, operativni čimbenik *halaha*, zahtijeva ispunjenje pozitivnih zapovijedi, poput plaćanja svojih dugova na vrijeme i stavljanja *tefilina*.³ On također uključuje i negativne zapovijedi, poput zabrane krađe, blagovanja svinjetine i školjaka. S druge strane, znanost nije moralni ili pravni sustav. Znanstveno istraživanje (što uključuje i medicinska istraživanja) samo je moćno *oruđe* za istraživanje prirodnih zakona, a medicinska tehnologija je izvanredno sredstvo za spašavanje života i unaprjeđenje njegove kvalitete. Međutim, kao oruđa, medicina i tehnologija mogu se koristiti i na neprikladan način.

Nuklearni uređaji, kao i biološki i kemijski vojni materijal, primjeri su potencijalno neprimjerene uporabe tehnoloških ili znanstvenih dostignuća. Ipak, jasno je da znanost i tehnologija *nisu* u suprotnosti s ljudskim moralom, unatoč tomu što postoji mogućnost zlorabe. Princip je jasan: sam alat ne može biti u suprotnosti sa sustavom zakona i vrijednosti, ali *uporaba* alata može biti u suprotnosti s takvim sustavom. Jednako tako, tehnologija i medicinska znanost nisu u suprotnosti s moralnim vrijednostima *halaha*, premda u medicinskoj praksi postoje primjeri koji su protivni takvim vrijednostima. Do sukoba između medicine i *halaha* može doći u slučajevima kad se medicinsku tehnologiju koristi na način suprotan *halahi*. Ponekad neke društvene ili profesionalne norme mogu biti u suprotnosti sa židovskim zakonom. Takve suprotnosti nisu nove. Primjerice, u stara je vremena ideja o apsolutnom ropstvu bila općenito prihvaćena društvena norma, dok ju je židovski zakon odbacivao.

Halaha obuhvaća čitav spektar ljudskih aktivnosti. Tisuće *halahot* (pravni rješenja) skupljeno je u četiri dijela kodeksa židovskog zakona poznatog kao

² *Halaha* – 1. pravni dio židovske vjerske književnosti; naziv dolazi od glagola *halah* (ići), jer *idemo*, tj. *slijedimo* židovsko pravo; 2. pojedina odredba iz sustava *halaha*.

³ *Tefilin* – molitveno remenje; dvije kockaste kutijice od kože košer životinje, koje sadrže četiri *paraše* iz Tore napisane na pergameni, te kožnate vrpce za pričvršćivanje; u skladu sa zapovijedi iz Tore svaki muškarac, nakon napunjene trinaeste godine, svakodnevno (osim na *šabat* i blagdane) pri jutarnjoj molitvi mora vezivati *tefilin* na lijevu ruku (*tefilin šel jad*) i na glavu (*tefilin šel roš*); vidi još u: Kotel DADON, *Židovstvo. Život, teologija i filozofija*, Zagreb, Profil, 2009, 384-390.

Šulhan aruh i u golemom moru rabinske literature koja se bavi temama koje se dotiču svih aspekata ljudskog života, od začeca do njegova posljednjeg daha na ovom svijetu. Medicina je, s druge strane, tradicionalno ograničena u svom pogledu na neke vidove života. Tek su nedavno tehnološka otkrića proširila utjecaj suvremene medicine na ljudski život. Ta otkrića prirodno vode do mnogih novih dodirnih točaka između područja *halaha* i područja medicine. Jedno od najosnovnijih i najpraktičnijih pitanja na području medicine i *halaha* odnosi se na sam početak života, a to je umjetna oplodnja.

Vodeći rabinski autoriteti bavili su se halahičkim aspektima umjetne oplodnje nedugo nakon što je postupak osmišljen. Konačan sud o tomu je li taj postupak u skladu sa židovskim zakonom nije nimalo lako donijeti. Prvo se mora odrediti halahički status takvog potomstva. Priznaje li židovski zakon u takvom slučaju pravnu vezu između potomstva i njegovih genetskih roditelja? Smatra li se to potomstvo legalnim? Ima li ono kakvih halahičkih nedostataka? Ispunjava li genetski otac pozitivnu zapovijed: »Plodite se i množite« (Post 1, 28)?⁴

Odgovore na ta pitanja usložnjava činjenica da u *halahi* odnos između roditelja i djeteta ne oslikava uvijek njihovu *genetsku* vezu. Na primjer, Talmud upućuje na to da su preobraćenici na judaizam »poput novorođenog djeteta«.⁵ To znači da u trenutku preobraćenja, preobraćenik raskida svoj pravni odnos sa svojim genetskim srođnicima.⁶ To je primjer genetske veze koju židovski zakon ne priznaje.

b) Ljudska intervencija u Božje djelo

Medicina općenito, a napose umjetna oplodnja, postavljaju temeljno pitanje dopuštenosti liječenja? U Tori stoji da je zdravlje božanska nagrada za primjereno ponašanje. Patnja i bolest su kazne za grijeh i prijestup:

»Budeš li zdušno slušao glas Vječnoga, Boga svoga, vršeći što je pravo u njegovim očima; budeš li pružao svoje uho njegovim zapovijedima i držao njegove zakone, nikakvih bolesti koje sam pustio na Egipćane na vas neću puštati. Jer ja sam Vječni koji dajem zdravlje« (Izl 15, 26 – KS).⁷

⁴ Usp. Moshe MAIMONIDES, *Sefer hamicvot*, Jeruzalem, Mossad harav Kook, 1990; pozitivna *micva* br. 212.

⁵ Usp. Babilonski Talmud (dalje: BT), Jevamot 22a; Steinsaltzovo izdanje, Jeruzalem, 1999 (dalje: Steinsaltz); s aram. prev. K. D.

⁶ Usp. Maimonid u Mišne Tora, Jeruzalem, 1974, (reprint varšavskog izdanja iz 1881.), *Hilhot Isure Bia* 14, 11-15; Jad Ha-Hazaka = Mišne Tora (dalje: MT); s hebr. prev. K. D.

⁷ Izdanje: *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, gl. ur. Jure Kaštelan i Bonaventura Duda, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 182008, (KS); tetragram JHVH iz izvornog prijevoda zamijenjen je Božjim imenom Vječni, jer u židovstvu nije dopušteno koristiti se Božjim imenom.

»Ako li me ne budete slušali i sve ove zapovijedi ne budete ispunjavali (...) oborit ću na vas strahovite kušnje: sušicu i vrućicu, koje će vam očni vid oduzeti i život vam oteti« (Lev 26, 14.16 – IŠ).⁸

»Usto će Gospodin pustiti na tebe još sve bolesti i kušnje, što nisu zapisane u ovoj zakonskoj knjizi, dok se ne istrijebiš« (Pnz 28, 61 – IŠ).

Čini se kao da ovi retci daju naslutiti da se medicinski postupak uvelike mijenja u božansku shemu nagrade i kazne. Čak i danas, članovi pojedinih vjeroispovijesti odbijaju svaki medicinski tretman da ne bi dolazili u sukob s »Božjom voljom«. *Halaha*, međutim, dopušta medicinski tretman, a ponekad ga smatra i obveznim. Osnova za halahički imperativ da se osoba liječi proizlazi iz retka: »I pribavi mu posvemašnje izlječenje« (Izl 21, 19b – KS). Naši učenjaci su učili: »Stoga imamo dopuštenje za liječenje«,⁹ iz čega se onda zaključuje da imamo obvezu liječiti i spašavati život i da je odbijanje tretmana jednako prolijevanju krvi.¹⁰

Ovo nedvosmisleno stajalište *halaha* u vezi obveze da se liječi traži objašnjenje. Ako je liječenje čin suprotstavljanja božanskoj volji, zašto bi takva intervencija bila dopuštena? Homiletsko djelo poznato kao *Midraš*¹¹ raspravlja o tome ovako:

»Rabin Išmael i rabin Akiva išli su Jeruzalemom s još jednim čovjekom. Susretne ih neki bolestan čovjek i reče: 'Gospodo, recite mi kako se mogu izliječiti.' Oni mu odgovoriše: 'Uzmi to i to i izliječit ćeš se.' Nakon što je bolesnik otišao, čovjek koji je bio s rabinima zapita: 'Tko je izazvao ovu bolest?' Oni odgovoriše: 'Sveti, da je blagoslovljen.' On upita: 'Zašto se miješate u stvari koje vas se ne tiču? Gospod ga je udario. Zašto ga onda vi liječite?' Rabini ga zapitaše: 'Čime se ti baviš?' 'Ja obrađujem zemlju. Evo ovdje mi je kosa za košnju', odgovori on. Tada ga rabini zapitaše: 'Tko je stvorio zemlju koju obrađuješ?' 'Sveti, da je blagoslovljen.' 'Dakle ti se miješaš u stvari koje nisu tvoje. Gospod je stvorio vinograd. Zašto ti onda jedeš njegove plodove?' Zemljoradnik je odgovorio: 'Ne vidite li kosu u mojoj ruci? Kada ja ne bih orao i plijevio i ne bih dodavao gnojiva, ništa ne bi izraslo na zemlji.' 'Ludo jedna', rekoše mu rabini, 'stablo ne može rasti ako se zemlja ne priredi. I ako drvo uzraste, ono će umrijeti ukoliko se ne pognoji i ne zalijeva. Isto tako i čovječje tijelo liječnik treba njegovati odgovarajućim lijekovima.'«¹²

Ideja iznesena u *Midrašu* posve je jasna. Svijet je stvoren sa sustavom prirodnih zakona. Čovječanstvu je dopušteno da se koristi prirodnim zakonima da bi privrijedilo svoju prehranu i da bi održavalo svoje zdravlje. Čovjek se

⁸ Izdanje: *Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, prev. Ivan Ev. Šarić, 3. popravljeno izdanje, Split, Verbum, 2008, (IŠ).

⁹ Usp. BT Baba Kamma 85a, izdanje iz Vilniusa – Machon Tevel izdanje, Bnei Brak, 1961. (dalje: Vilne); BT Berachot 60a (Steinsaltz).

¹⁰ Šulhan aruh (dalje: ŠA), Jore Dea 336, 1, *Ketuvim*; Jeruzalem, 1992.

¹¹ *Midraš* – tumačenje; komentari Tore; dvije su vrste midraša: *agadički* (pripovjedački) i *halahički* (propisujući); prikupljeni u zbirka (vidi još o *Midrašu* u DaDon, *nav. dj.*, 503-505).

¹² *Midraš Šmuel* 4; izdanje Buber, Jeruzalem, 1965, repr. Krakov, 1893.

može baviti zemljoradnjom za proizvodnju svoje prehrane i posve je ispravno podvrgnuti se medicinskoj terapiji za očuvanje i stjecanje zdravlja. Ljudski postupci ništa ne oduzimaju božanskoj providnosti. Jednako tako, dati milostinju siromašnima nije kršenje božanske providnosti jer Gospodin ima mnogo načina da se pobrine za svoja stvorenja.¹³

c) Povijesna i znanstvena podloga

O oplodnji do koje je došlo mimo spolnog odnosa već je pisano u Talmudu i u Midrašu. Ta činjenica zaslužuje posebnu pažnju, jer su to prvi izvori u ljudskoj povijesti koji govore o takvoj vrsti oplodnje. U Talmudu¹⁴ je riječ o raspravi glede žena koje su možda zanijele u kupki u koju je muškarac ispustio sjeme prije nego što su one ušle u nju. U Midrašu je riječ o kontroverznoj pripovijesti koja opisuje da je Ben Sira bio sin kćeri proroka Jeremije koja je zatrudnjela od sperme svoga oca nakon što je ušla u kupku u kojoj su ga prethodno idolopoklonici, sinovi plemena Efrajimova, prisilili da masturbira.¹⁵ Budući da nije bio rođen iz spolnog odnosa, zvali su ga Ben Zera (sin sjemena/sperme). Dok je odrastao sramio se svog imena, pa ga je zato promijenio u Ben Sira (sin Sirin). Prema *gematriji*¹⁶ Sira (1-ס ,200-ר ,10-י ,60-ו =271) je istovjetno s Jeremija (6-י ,5-ה ,10-ו ,10-מ ,200-ר ,10-י = 271). No, ima nekih *poskim*¹⁷ koji nisu uvjereni¹⁸ u ovu legendu, te se ne oslanjaju na nju kada donose halahičke zaključke.

Prvi znanstveni pokušaj umjetne oplodnje obavio je nizozemski anatom Jan Swammerdam, 1680. godine. On je pokušao izvršiti umjetnu oplodnju u riba, no neuspješno. Prvi koji je uspio izvesti umjetnu oplodnju, također u riba, bio je Ludwig Jacobi 1742. godine.¹⁹ Prvi pisani trag korištenja umjetne oplodnje u ljudi datira iz 1799. kada je škotski kirurg dr. John Hunter uspješno oplodio ženu sjemenom njezina muža koji je patio od hipospadije.²⁰ Prava era umjetne

¹³ Vidi MAIMONID, *Komentar Mišne*, Jeruzalem, Kapach izdanje, Mossad HaRav Kook, 1963-1967; *Pesahim* na kraju 4. poglavlja.

¹⁴ Usp. BT Hagiga 14b-15a (Steinsaltz); pojedinosti vidi u bilj. 75, 76 i 77.

¹⁵ Usp. *Midraš Alef-Bet DeBen Sira*, Eisenstein, 43. Ova je pripovijest također spomenuta u brojnim knjigama odgovora, poput: *Chelkat Mechokek*, Jerusalem, 1966, Even Haezer 18; *Likkutei Maharil*, Bnei Brak, 2001, 5. poglavlje; *Tashbetz*, rabi Simeon ben Tzemach Duran, Alžir (1361-1444), Jeruzalem, 1960, repr. Lemberg, 1891, III, 263.

¹⁶ *Gematrija* – židovska numerologija; jedan od dubljih načina proučavanja Tore, pri čemu se tumače odnosi brojčanih vrijednosti slova hebrejske abecede, u kojoj svako slovo ima svoju brojčanu vrijednost.

¹⁷ *Posekim* (jednina *posek*) – halahički učenjaci poslijetalmudskoga doba koji određuju *halahu* u praksi, u pitanjima koja su u Talmudu ostala neriješena ili u pitanjima koja su proizašla iz složene životne prakse.

¹⁸ Usp. *Benei Ahuvah*, 15, 4. Friedberg, Jeruzalem, 2006; *Divrei Malkiel*, IV, 107, rabi Malkiel Zvi ben rabi Yonah haLevi Tannenbaum, Poljska (1847-1910), tisak 1891, Jeruzalem 2001; *Tzitz Eliezer*, IX, 51, 4, 1, rabi Eliezer Waldenberg, Izrael (1917-2006), Jeruzalem (1945-1996).

¹⁹ Usp. Wilfred J. FINEGOLD, *Artificial Insemination*, Springfield, III, C. C. Thomas, 1964, 6.

²⁰ *Hypospadija* – urođena anomalija mokraćne cijevi čije se ušće nalazi na donjoj strani penisa,

oplodnje u ljudi otpočela je u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon velikog uspjeha američkog ginekologa dr. Jamesa Mariona Simsa, u Sjedinjenim Američkim Državama 1866. godine, kada je oplodio šest žena sjemenom uzetim od njihovih muževa (na kraju je samo jedna ostala trudna).²¹ Što se tiče umjetne oplodnje uz pomoć stranog davatelja sperme, tu je pionir bio Amerikanac Robert L. Dickinson, krajem 19. stoljeća. Od 1940. počelo se koristiti bankom sperme, uz pomoć metode dugotrajnog dubokog zamrzavanja sperme.

d) Definicija i rasprava

Prvi korak u formiranju zametka je prodor spermija u jajnu stanicu. To se, naravno, događa tijekom spolnog odnosa, nakon što spermij prođe vaginu i dođe u dodir s jajnom stanicom u jajovodu te je oplodi. Kao što piše:

»Nato Gospodin zapovjedi Mojsiju: 'Kaži sinovima Izraelovim ove odredbe: Kad žena zatrudni i porodi dječaka... Ako li porodi djevojčicu...« (Lev 12, 1.5 – IŠ).

Umjetna oplodnja je medicinski postupak potpomognute oplodnje jajne stanice, bez spolnog odnosa, prijenos oplodjenih zametaka u maternicu, implantacija i razvitak trudnoće. Postoje brojne tehnike, no najčešće su inseminacija, IVF (oplodnja *in vitro*), ICSI (intracitoplazmična injekcija spermija) i FET (engl. *frozen embryo transfer*, prijenos odmrznutog zametka).

S društveno-halahičkoga gledišta razlikuju se dvije vrste umjetne oplodnje, s obzirom na podrijetlo sperme: Homologna umjetna oplodnja – oplodnja s pomoću sperme muža (umjetna oplodnja od muža – UOM) i heterologna umjetna oplodnja, oplodnja s pomoću sperme stranog darovatelja koji može biti Židov ili nežidov (umjetna oplodnja od donatora – UOD). Nakon umjetne oplodnje, trudnoća se u maternici nastavlja kao i kod prirodnog začeća. Stoga je umjetna oplodnja moguća samo u žena koje ne pate od neplodnosti, anatomske ili fiziološke.

UOM se koristi kada je broj spermatozoida u muža odveć malen da bi mogao začeti dijete prirodnim putem (*oligospermija*); kada muž pati od organske anomalije penisa (tj. *hipospadije*); kada muž nije u stanju postići erekciju zbog medicinskih ili psiholoških smetnji. Posljednjih je godina tehnologija umjetne oplodnje značajno unapređivala te se s lakoćom može oploditi ženino jajašce iz jedne jedine stanice sperme koja se uzme iz tijela muškarca. Zbog toga je broj UOM-a tako značajno porastao.

Drugi je primjer kada muškarac donira spermu prije medicinskog postupka kojem se mora podvrgnuti zbog zdravstvenih razloga, a čija posljedica može

Merriam-Webster Online Dictionary, <http://www.merriam-webster.com/dictionary/hypospadias> (03.12.2013).

²¹ Usp. George P. SMITH II, Through a Test Tube Darkly. Artificial Insemination and The Law, *Michigan Law Review*, 67 (1968) 127-150, 127-128.

biti kastracija ili neplodnost, kao što su, primjerice, kirurški postupci na genitalijama, kemoterapija ili zračenje. Postoji i mogućnost uzimanje stanica sperme od preminulog muškarca unutar 24 sata otkako je nastupila smrt, da bi se upotrijebile za oplodnju nakon njegove smrti.

UOD od nepoznatog darovatelja ili iz banke sperme provodi se u slučajevima kada je nemoguće izvesti umjetnu oplodnju muževljevom spermom. Medicinske indikacije za ovu vrstu umjetne oplodnje su potpuna sterilnost u muža ili njegova urođena genetska bolest. Umjetna oplodnja u neudanih žena se, naravno, provodi samo od donora.

Umjetna oplodnja spermom stranog donora može izazvati infekcije, zarazne bolesti, pa stoga mnoge zemlje imaju detaljne upute za obavljanje preventivnih testova. Takva oplodnja također može uzrokovati genetske bolesti žene i ploda. Stoga je obveza medicinskoga osoblja da obrate posebnu pozornost na zdravlje donora. Uobičajena je praksa zabilježiti zdravstvene podatke donora radi kasnije usporedbe s primateljivima, radi sprečavanja nastanka bolesti. Registar je osnovan i zbog toga da spriječi brak među bliskim srodnicima.

U ovom će se radu razmotriti sljedeći slučajevi: 1. Homologna umjetna oplodnja (od muža); 2. Heterologna umjetna oplodnja (od donora Židova); 3. Heterologna umjetna oplodnja (od donora nežidova i iz banke sperme).

1. Homologna umjetna oplodnja (od muža)

Da bi se umjetna oplodnja obavila potrebno je od muškarca uzeti spermu. Ovo otvara nekoliko problematičnih halahičkih pitanja:

1.1. Uništavanje sperme – כשהתת זרע

Glavni izvor ove zabrane učimo iz Tore:

»Ali Er, Judin prvorodenac, ne svidje se Gospodinu i zato pusti Gospodin da umre. Tada reče Juda Onanu: 'Živi sa ženom svojega brata. Čini dužnost djevera, da pribaviš potomke bratu svojem!' A jer je znao Onan da djeca ne bi pripadala njemu, prosipao bi Onan sjeme na zemlju kad bi bio sa ženom svojega brata, da ne da potomaka svojem bratu. A Gospodinu je bilo mrsko što je činio pa zato pusti da i on umre« (Post 38, 7-10 – IŠ).

a) *Targum Jonatan ben Uzziel – prijevod Jonatana sina Uzijelovog*²²

ער בוכרא דיהודה ביש קדם יי על דלא הוה יהיב זרעיה לאנתתיה ותקיף רגוזא דיי עליה וקטליה יי, והוה“

»A Er, Judin prvorodenac, bijaše pokvaren u očima Vječnog jer ne dade sjemena svojega ženi svojoj, te se Vječni razgnjevi na njega i pogubi ga.«²³

Kao što prijevod kaže, na osnovi Talmuda,²⁴ grijeh Era, a kasnije i Onana, dvojice Judinih sinova, bio je u tomu što su oženili Tamaru, ali nisu željeli da ona zatrudni. Stoga svoje sjeme nisu ispuštali u nju. Taj je grijeh razgnjevio Boga i on ih je pustio da umru. Većina komentara Tore slijedi to tumačenje.²⁵

b) *U Talmudu je rečeno:*

»A rabi Johanan reče: Tko god ispušta sjeme uzaludno zaslužuje smrt, jer Pismo kaže: 'I ta stvar [koju je on ispuštao na zemlju] koju on učini bješe zla u očima Gospodnjim i On pogubi i njega' (Post 38, 9-10). Rabi Jichak i rabi Ami rekoše: Onaj [koji ispušta sjeme uzaludno] je kao da je prolio krv, jer je u Pismu rečeno: 'Vi koji se raspaljujete među hrašćem, pod svakim zelenim drvetom, žrtvujući djecu u dolinama i u rasjeklinama stijena!' (Iz 57, 5). Rabi Asi reče: Onaj [koji ispušta sjeme uzaludno] jest kao onaj koji služi idolima, jer ovdje je napisano 'pod svakim zelenim drvetom' (Iz 57, 5), a na drugom mjestu [u vezi idolopoklonstva] piše: 'na visokim brdima (...) i pod kakvim zelenim drvetom' (Pnz 12, 2).«²⁶

c) *Maimonid piše:*

»Zabranjeno je ispuštati sjeme rasipajući ga. Stoga čovjek ne bi trebao ući u svoju ženu, a sjeme izbaciti izvan nje.«²⁷

d) *Rabin Josef Karo*²⁸ *u Šulhan aruhu*

U svom čuvenom kodeksu *Šulhan aruhu* on posvećuje cijelo poglavlje ovoj zabrani, pa piše:

²² Rabinski prijevodi na aramejski jezik datiraju iz vremena drugog Hrama, 4. st. pr. Kr. U to je vrijeme govorni jezik u Svetoj zemlji bio aramejski, a ne hebrejski, kako svjedoči Nehemija (usp. Neh 13, 24), stoga je nastala potreba da se Tora prevede na govorni jezik, što su poduprli i rabini [usp. BT, *Megila* 3a (Steinsaltz)]. Ti su prijevodi nastali sredinom prvoga stoljeća. O prijevodu Jonatana sina Uzijelovog usp. DaDon, *nav. dj.*, 511-512.

²³ Post 38, 7, Targum Yonatan, Wertheimer izdanje, Jeruzalem, 1997; s aram. prev. K. D.

²⁴ BT Jevamot 34b (Vilne).

²⁵ Primjerice vidi: Raši – skr. od rabi Šelomo ben Jichaki, Francuska (1040-1105), najveći komentator Tanaha, Mišne i Talmuda; Raši (Jeruzalem, 1959, repr. Beč, 1859; Ramban – Moše ben Nahman, rabin, poznat i kao Nahmanid, Španjolska (1194-1270); Rambanov komentar, Jeruzalem, 1959, repr. Beč, 1859.

²⁶ BT Nida 13a (Vilne), s aram. prev. K. D.

²⁷ Maimonid u MT, *Hilhot Isure Bia* 21,18; s hebr. prev. K. D.

²⁸ Rabi Josef Karo, Španjolska (1488-1575) – među prognanima iz Španjolske; njegov halahički kodeks *Šulhan aruh* prihvaćen je u svim zemljama dijaspore, a vrijedi i danas.

»Zabranjeno je ispuštati sjeme rasipajući ga. Ovaj je prekršaj teži od bilo kojega grijeha u Tori, zato čovjek ne bi trebao ući u svoju ženu, a sjeme ispuštiti izvan nje (...) onaj koji se samozadovoljava ne samo da čini velik grijeh nego ga treba i izopćiti, kao što kaže: Ruke su vam u krvi ogrezle (Izl 1, 15) i na njega se gleda kao da je nekoga ubio.«²⁹

Kao što možemo vidjeti ta je zabrana o rasipanju sperme dana strogo, a onaj koji to čini zaslužuje smrt i uspoređuje ga se s ubojicom i idolopoklonikom. To se uglavnom odnosi na samozadovoljavanje, no što je onda kada se to čini radi umjetne oplodnje?

Neki su rabinski autoriteti zabranili³⁰ taj postupak zbog uništavanja sjemena, budući da drže da se svaki spolni kontakt koji ne završi sa spermom u ženinu reproduktivnom sustavu smatra uništavanjem sjemena, a to je najstrože zabranjeno. No, većina rabinskih autoriteta³¹ vjeruje da se ta zabrana ne primjenjuje na slučaj uzimanja sperme od muža radi oplodnje njegove supruge, jer se to čini da bi se izvršila *micva*³² i nema nikakve razlike radi li se to na uobičajen način (spolnim odnosom) ili drukčije (umjetnom oplodnjom). Naravno, u procesu umjetne oplodnje gubi se nešto sperme, ali to se događa i u prirodnom spolnom odnosu.

1.2. Ispunjenje *micve* o razmnožavanju – מצוות פרייה ורבייה

Prva *micva* u Tori je zapovijed o razmnožavanju:

»I blagoslovi ih Bog i reče im: Plodite se i množite i napunite zemlju i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!« (Post 1, 28).

Mišna³³ objašnjava ovu zapovijed:

²⁹ ŠA, *Even HaEzer* 23, 1-2; ŠA, *Ketuvim*; Jeruzalem, 1992; s hebr. prev. K. D.

³⁰ Divrei Malkiel, IV, 107-108; Yaskil Avdi V, *Even Haezer* 10; rabi Ovadiah Hadayah, Izrael (1890-1969), Jeruzalem (1931-1983); Tzitz Eliezer, IX, 51; neki od tih rabina služe se kabalom da objasne duhovnu štetu koja se čini novorođenčetu kada se obeščasti *halaha*; usp. Daniel J. LASKER, Kabbalah, Halakhah, and Modern Medicine. The Case of Artificial Insemination, *Modern Judaism*, 8 (1988) 1, 1-14.

³¹ Sheilat Yaavetz 43, rabi Jacob ben Tzvi Emden, Njemačka i Nizozemska (1679-1776), Lemberg, 1884; Maharsham III, 268; rabi Shalom Mordechai ben rabi Moshe Schwadron (1835-1911), Satmar, 1910; Seridei Eish – 3,5 Jeruzalem, 2005; Minchat Yitzchak I, 50; rabi Isaac Jacob Weiss, Engleska i Izrael (1902-1989), London, 1955-1967; Yabbia Omer II, *Even HaEzer* 1; rabi Ovadiah Yosef, Bagdad, Izrael (1920-2013), Jeruzalem (1956-1993); Iggerot Moshe, *Even Haezer* I,71; rabi Moses Feinstein, Litvanija i SAD (1895-1985), New York (1959-1973) II, 11 i 18; IV, 32.

³² *Micva* – (hebr. מצוה naredba, u množini *micvot*) pravna je norma u sustavu židovskog prava. Dio *micvi* koji je izveden iz Tore na aramejskom ga se naziva מידעוראיתא *mideorajta*, dok se dio koji su donijeli rabini na aramejskom naziva מידעוראבאנא *miderabanana*.

³³ *Mišna* – ponavljanje, učenje; 1. temeljna literatura židovskog prava usmene Tore; uredio ju je rabi Jehuda Hanasi (188.) i sastoji se od šest glavnih dijelova (Šiša sidre Mišna); najveći i najvažniji izvor *halaha* (židovskog prava) iz doba *tanaita*, *corpus juris halaha*; 2. svaka odred-

»Čovjek se neće suzdržavati od obavljanja dužnosti razmnožavanja, osim ako već ima djecu. [u pogledu broja]. Bet Šamaj je presudio: dva muška djeteta, a Bet Hilel je presudio: muško i žensko, jer je rečeno u pismu, *muško i žensko stvorio ih* (Post 5, 2).«³⁴

Učenjaci ovu *micvu* smatraju obvezom samo za muškarca:

»Muškarcu je zapovjedbano u vezi obveze o razmnožavanju, no ne i ženi. Rabi Johanan b. Beroka, međutim reče: za njih oboje [Adama i Evu, tj. muškarca i ženu] rečeno je 'i blagoslovi ih Bog i reče im: 'Plodite se, i množite!' (Post 1, 28).«³⁵

Ova zapovijed traži da svatko rodi barem dvoje djece, dječaka i djevojčicu, i kada ispunjenje ove *micve* nije moguće, to se može uzeti kao razlog za razvod. Pitanje koje umjetna oplodnja u ovom kontekstu postavlja jest: Kad se netko koristi metodom umjetne oplodnje ispunjava li on time biblijsku zapovijed: »Plodite se i množite«?³⁶ *Poskim* se razilaze glede toga pitanja. Neki smatraju da je spolni kontakt nuždan da bi se ispunila ta zapovijed, pa je onaj koji koristi umjetnu oplodnju ne ispunjava.³⁷ Gledište drugih *poskim*³⁸ je drukčije, jer oni tumače da je svrha zapovijedi da se razmnožava i da se donese na svijet djecu, tako da spolni kontakt nije glavna tema, već samo mogući način postupanja, pa je zapovijed: »Plodite se i množite« ispunjena i kad muškarac oplodi svoju suprugu uz pomoć umjetne oplodnje.

1.3. Pitanja umjetne oplodnje u vrijeme perioda menstruacije

Ponekad je medicinski preporučljivo izvršiti umjetnu oplodnju tijekom menstruacije, jer se time povećava vjerojatnost apsorpcije sjemena i začeća. Problem je u takvoj situaciji to što je tijekom menstruacije zabranjen svaki tjelesni kontakt između muža i njegove žene.³⁹ Niti ovdje *poskim* nisu jedinstveni, dok Hazon Iš⁴⁰ zabranjuje⁴¹ korištenje metode umjetne oplodnje prije završetka menstruacije, koja je završena kada žena uroni u *mikve*,⁴² s druge strane rabin

ba u sustavu Mišne (usp. DaDon, *nav. dj.*, 512).

³⁴ BT Jevamot 61b (Vilne), s aram. prev. K. D.

³⁵ BT Jevamot 65b (Vilne), s aram. prev. K. D.

³⁶ Usp. David M. FELDMAN, *Marital Relations. Birth Control and abortion in Jewish Law*, New York, Schocken Books, 1974, 46-59.

³⁷ Usp. Yaskil Avdi V, Even Haezer 10; Mishpetei Uzziel, Even Haezer 19; rabi Ben-Zion Meir Chai Uzziel (Ouziel), Izrael (1880-1953), Jeruzalem (1995-2000); Ture Zahav, Even Haezer 1,8, Mir-Ashdod, 2010.

³⁸ Vidi *Mínchat Yitzchak I*, 50; *Yabbia Omer II*, Even HaEzer 1; *Tzitz Eliezer*, III, 27.

³⁹ Više o *čistoći obitelji* vidi u DaDon, *nav. dj.*, 278.

⁴⁰ *Hazon Iš* – Avraham Yešaya Karelitz (1878-1953), poznat po svom remek djelu *Chazon Ish* bio je jedan od vođa judaizma u Izraelu.

⁴¹ Vidi u Kalman Kahana *Haiš vehazono*, cijunim, Jeruzalem, 1955, 33, 7.

⁴² *Mikve* – nakupina vode; nakupina prirodne vode (kišnica, otopljeni snijeg, led) koja služi obrednome očišćenju žene nakon stanja *nida*, te obrednome očišćenju preobraćenika obaju spolova pri primanju u židovstvo; more, izvor, rijeka ili umjetni bazen vode koji se djelomice puni

Ovadja Yosef u svojoj responsi dopušta umjetnu oplodnju čak i prije uranjanja u *mikve*:

»Budući da je ovdje riječ o značajnoj *micvi* razmnožavanja, ako zabranimo izazvat ćemo razdvajanje ovog para [budući da ne mogu imati djece], a razvod je vrlo bolan (...) Stoga mislim da to treba dopustiti« [izvršiti umjetnu oplodnju prije uranjanja u *mikve* – istaknuo K. D.].⁴³

Razvidno je da rabin Ovadja iskazuje puno razumijevanja dajući prednost održavanju braka i obiteljske zajednice umjesto da postupi strogo po zakonu o nečistoći.⁴⁴

1.4. Strah od moguće zamjene sperme

Manji broj *poskima* koji se protive umjetnoj oplodnji koriste se sljedećim argumentom: budući da mora proći neko vrijeme između ejakulacije sperme i njezina unosa u ženu, postoji strah da može doći do zamjene muževljeve sperme drugom spermom (nije važno je li to uzrokovano pogreškom ili hotimično), jer to može naškoditi pravnom statusu djeteta. Većina *poskim* odbacuje tu bojazan jer je općepoznato pravilo da apstraktan strah nije dostatan razlog da bi se nešto što je halahički dopušteno proglasilo zabranjenim. Nadalje, kao što je već rečeno, ovo se radi s plemenitim ciljem stvaranja obitelji. Unatoč tome, trebaju biti poduzete sve mjere opreza da bi se izbjeglo zamjenu sperme. U tom kontekstu, na mnogim klinikama u kojima se postupci provode na religioznim židovskim parovima, postoje stručni nadzornici koji odgovaraju za ispravnost postupka.⁴⁵

1.5. Umjetna oplodnja u slučaju kada muž boluje od zloćudne bolesti

Muškarcu koji boluje od zloćudne bolesti i koji se treba podvrgnuti kemoterapiji ili zračenju, a postoji ozbiljna bojazan da se njegova sperma time može oštetiti, preporučuje se da pohrani svoju spermu u banku sperme prije tretmana i da je poslije uporabi za oplodnju svoje supruge. Međutim, mišljenja se o tome razilaze. Neki vide veliku razliku između oženjenog muškarca i samca. Dok je oženjenu muškarcu to dopušteno i na to ga obvezuje zapovijed o razmnožavanju, neoženjenu muškarcu je zabranjeno izuzimanje sperme prije braka.⁴⁶ Drugi *poskim*⁴⁷ donijeli su sud da je dopušteno uzeti spermu od samca,

kišnicom.

⁴³ Yabbia Omer II, Even HaEzer 1, 2.

⁴⁴ Usp. Levitski zakonik 15,3.

⁴⁵ Usp. Adam DICKTER, *Kosher Conception, Jewish Week*, 7. studenog 1997.

⁴⁶ Usp. Binyan Av (rabi Eliyahu Bakshi Doron), *Jeruzalem*, 2002, II, 61; *Teshuvot vehanhagot* (rabi Moshe Sternbuch), *Jeruzalem*, 1997, III, 406, 466.

⁴⁷ Usp. Tzadok Shmuel Suchard, *Hakpaat zera lekijum micvat pru urvu – responsa*, ASSIA, Jeru-

kada postoji bojazan da bi mogao ostati neplodan zbog kemoterapije ili nekog drugog medicinskog postupka, budući da glavna zapovijed o razmnožavanju obvezuje i samca. Kada se sperma uzima za buduću oplodnju, ne čini se nikakav grijeh.

1.6. Pitanje očinstva kod umjetne oplodnje

Je li spolni odnos ključan za priznavanje očinstva nad začetim djetetom ili se taj odnos određuje prema tome čijom je spermom dijete začeto, kao što je to slučaj kod umjetne oplodnje?

Pitanje očinstva odražava nekoliko važnih halahičkih pitanja, kao što je zakon o nasljeđivanju (je li dijete zakonski nasljednik davatelja sperme?); zakon o leviratskom braku *jibum*⁴⁸ i obred izuvanja *halica*⁴⁹ (je li djetetova majka time izuzeta od leviratskog braka i obreda izuvanja ili nije?); obveza obavljanja *berit mila*⁵⁰ na osmi dan kada on pada na šabat [dvojbu izaziva rečenica iz Tore: »Kad žena *zatrudni* i porodi dječaka« (Lev 12, 1), jer se ne zna uključuje li definicija »zatrudnjivanja« i umjetnu oplodnju? Iz iste te rečenice Talmud⁵¹ uči obvezu da se vrši na osmi dan]; zakoni o alimentaciji (treba li donor plaćati uzdržavanje djetetu u slučaju da se razvede od njegove majke?); primjenjuje li se očeva obveza da učini *pidjon haben*⁵² i kod umjetne oplodnje? Ključ za odgovor na pitanje o očinstvu temelji se na kontroverznom propisu »ona je možda zanjela u kupki«. ⁵³

Pitanje očinstva također je povezano s pravnom mogućnošću razvoda u slučaju kada jedna strana ne može začeti dijete. Prema *halahi*, ako suprug ne može začeti dijete, njegova supruga ima pravo zatražiti razvod,⁵⁴ kao što piše Majmonid:

»Kada žena zatraži od svog supruga da se razvede od nje nakon deset godina braka [istaknuo K. D.], jer nije rodila (...) njezin se zahtjev prihvaća.«⁵⁵

zalem, Schlesinger Institute, 51-52 (1992) 291, 294.

⁴⁸ *Jibum* – djeverski ili leviratski brak; vjerska obveza iz Tore da se muškarac oženi udovicom svoga brata, ako u braku nisu imali djece.

⁴⁹ *Halica* (izuvanje) – obred ukidanja obveze da *javam* (brat muškarca koji je umro bez djece) i *jevama* (udovica takvoga supruga) stupe u brak; provodi ga udovica simboličnim izuvanjem obuće s jedne djeverove noge.

⁵⁰ *Berit mila* – obrezivanje; židovski dječak u dobi od osam dana uvodi se u savez praoca Abrahama obrezivanjem prepucija, što obavlja *mohel* (obrezivač).

⁵¹ Usp. BT Šabat 135a (Steinsaltz).

⁵² *Pidjon haben* – otkup prvorođenca; *micva* iz Tore da se otkupi sina koji je prvorođen svojoj majci; tridesetoga dana od rođenja otac daje *kohenu* pet šekela srebra u zamjenu za ostanak sina kod njega, umjesto da kao *kohen* služi Bogu u Hramu (vidi još u DaDon, *nav. dj.*, 430-433).

⁵³ BT, Hagiga 14b-15a (Steinsaltz), vidi gore.

⁵⁴ Usp. BT Jevamot 65b (Vilne).

⁵⁵ Maimonid, MT Hilcot Ishut 15, 10; s hebr. prev. K. D.

Stoga je pitanje može li muž odbiti zahtjev svoje supruge za razvodom nudeći joj umjetnu oplodnju? Ili ona može ustrajati na tome da zatrudni na prirodan način?⁵⁶

Rabinski sud u Tel Avivu prihvatio je ženin zahtjev za razvodom na temelju njezine želje da zatrudni prirodnim putem, unatoč liječničkom mišljenju da može zatrudnjeti uz pomoć umjetne oplodnje.⁵⁷

Sažetak ove rasprave može se naći u odgovoru rabina Eliezera Yehude Waldenberga doktoru Davidu M. Meieru, direktoru bolnice Shaarei Tzedek u Jeruzalemu. U odgovoru od 8. elula 5741. (7. rujna 1981.)⁵⁸ on navodi da, prema njegovu mišljenju, postoje i implicitne i eksplicitne »halahičke prepreke« za taj postupak. Istaknuo je da se o umjetnoj oplodnji već više puta raspravljalo u halahičkoj literaturi.⁵⁹ Pri tom postupku, sva bi se muževljeva sperma mogla položiti u maternicu njegove supruge, gdje bi ostala onako kako bi bila prilikom »prirodnog spolnog odnosa«. Niti se ženina jajašca kirurški odstranjuju. Sam Waldenberg je tolerirao umjetnu oplodnju, no samo onda kada je bio iscrpljen svaki napor da se zatrudni »prirodnim« putem. Ako, nakon što je prošlo deset godina braka, žena nije ostala trudna, ili ako religiozni liječnik na ukaže prije negoli prođe razdoblje od deset godina braka da žena ne može ostati trudna »prirodnim putem«, takva oplodnja se može dopustiti ako je donor sperme suprug te žene. Waldenberg je također izrekao potpuno protivljenje ovom postupku u slučaju kada je davatelj sjemena muškarac koji nije ženin suprug. Doista, u takvom slučaju žena je »dužna primiti rastavu od svog supruga«.⁶⁰ Drugim riječima on je svoje dopuštenje ograničio isključivo na slučajeve UOM i nije ga proširio na UOD.

2. Heterologna umjetna oplodnja od donatora Židova

S halahičke točke gledanja UOD izaziva mnogo više problema od slučaja kada se koristi muževljeva sperma. Glavna problemska pitanja pri UOD-u su: incest, preljub (između djece davatelja od različitih majki), *mamzer*⁶¹ i drugi problemi na području statusa te osobe i obiteljskog zakona, koji proizlaze iz činjenice da identitet oca djeteta rođenog pomoću UOD može biti nepoznat. No ipak, UOD je najpopularniji oblik umjetne oplodnje. Ponekad je to jedino

⁵⁶ Usp. rabi Shlomo Zalman AUERBACH, Artificial Insemination (hebr.) u Noam I, Jeruzalem, Mosad Harav Kook, 5718. [1958]), 157-166.

⁵⁷ Usp. Joseph GREEN, Artificial Insemination in Case Law and Legislation in the State of Israel, Jerusalem, Schlesinger Institute, *Assia*, 5 (1986) 125, bilj. 3.

⁵⁸ Usp. Tzitz Eliezer XV, 45.

⁵⁹ Usp. Tzitz Eliezer IX, 51 ch. 4, sec. 17-18.

⁶⁰ *Isto*, 13, 93.

⁶¹ *Mamzer* – dijete začeto u spolnoj vezi kakvu Tora zabranjuje (incest, odnosno dijete koje je udana žena začela s nekim tko nije njezin muž) ili potomka takve osobe (vidi još u DaDon, *nav. dj.*, 224, 450-451, 750).

rješenje mnogih problema neplodnosti, uključujući potpunu neplodnost muža, premalen broj sjemenih stanica, komplikacije koje nastaju zbog nesklada krvnih grupa bračnog para i mnogi drugi problemi. Ponekad je UOD jedina nada za par koji čezne za djetetom genetski povezanog s majkom.

Svi su *poskim* složni u tome da je umjetna oplodnja strogo zabranjena kada je riječ o udanoj ženi koja spermu davatelja dobiva od Židova koji nije njezin suprug. Međutim, nisu složni oko podrijetla te zabrane. Dok neki⁶² *poskim* njezin izvor vide u Tori: »Ne lijegaj sa ženom bližnjega svoga; od nje bi postao nečist« (Lev 18, 20) i smatraju je zabranom unošenja zabranjenog sjemena, a ne zabranom načina na koji se ono unosi te se stoga to odnosi i na umjetnu oplodnju od strane davatelja. Drugi⁶³ *poskim* vjeruju da se zabrana Tore prvenstveno odnosi na spolni čin i spolno zadovoljstvo, no da nema zabrane iz Tore da se sperma davatelja smjesti u ženinu maternicu putem umjetne oplodnje. No čak i oni koji vjeruju da u Tori nema zabrane da se unese tuđe sjeme u udanu ženu, zabranjuju taj čin umjetne oplodnje od stranog židovskog donora iz različitih razloga koji su zajednički svim vrstama oplodnje od strane tuđeg donora (u što se ubrajaju i donor nežidov ili banka sperme, a ne samo židovski donor).

2.1. S gledišta morala

Sa stajališta morala neki smatraju donaciju sperme od tuđeg davatelja neprihvatljivim činom, koji obeščašćuje obiteljsku čast, te ona stoga treba biti zabranjena, budući se protivi duhu i biti judaizma.⁶⁴ Rabin Eliezer Yehuda Waldenberg dokazuje da čak i kada se tehničke halahičke primjedbe ne protive UOD-u, sam postupak se vodi protivno temeljnim halahičkim vrednotama koje ističu rodoslovlje i cjelovitost obitelji.⁶⁵

Drugi se pribojavaju da taj čin može prekinuti povezanosti između dobivanja djeteta i braka, da će nadalje rođenje djeteta postati proizvoljan i mehanički

⁶² Usp. Benei Ahuvah – rabi Yehonatan Eibshitz, Prag (1690-1764), Friedbergovo izdanje, Jeruzalem, 2006, Hilhot Išut 15, 4; Maarkhei Lev – rabi Abraham Elkabetz (73. poglavlje 2011; Yaskil Avdi V, Even Haezer 5; Chelkat Ya'akov – rabi Mordechai Yaakov Breisch, Poljska i Švicarska, 20. st., Tel Aviv, 1992, I, 24; *isto*, 45-46; Yashiv Moshe – rabi Moshe Strug, 1932, Even Haezer 1; Tzitz Eliezer, XII, 97; Shevet Ha-Levi – rabi Shmuel Halevi Vosner, Austrija i Izrael, 1914, Bnei Brak (1982-2002), III, 135; Teshuvot vehanhagot II, 690.

⁶³ Usp. Shoel U'Meshiv – rabi Joseph Saul Nathanson (1810-1875), Lemberg, 1863, III, 132; Mishpetei Uzziel – rabi Ben-Zion Meir Chai Uzziel (Ouziel), Izrael (1880-1953), Jeruzalem (1995-2000), Even Haezer 19. poglavlje; Seridei Esh – rabi Jechiel Jacob Weinberg, Njemačka i Švicarska (1885-1959), Jeruzalem, 1999, III, 5; Emek Halakhah – rabi Joshua Baumel, Čehoslovačka i SAD, 20. st., Jeruzalem, 1976, I, 68; Iggerot Moshe, Even Haezer I, 71; Yabbia Omer II, Even HaEzer 1.

⁶⁴ Usp. Chelkat Ya'akov I, 24; Seridei Esh III, 5; Shevet Ha-Levi III, 175; Teshuvot vehanhagot II, 175.

⁶⁵ Usp. Tsits Eliezer, (Jeruzalem, 5745), 9 (1985) 51, 4, 240-259.

čin kojem manjka ljudskih kvaliteta koje čine osobu Božjim partnerom u činu stvaranja, kao što to rabin Jakobovits objašnjava:

»Upotreba umjetnih reproduktivnih tehnika pretvara rađanje djece u 'mehanički' čin, lišen onih mističnih i intimnih ljudskih kvaliteta koje čine čovjeka Božjim partnerom u stvaralačkom činu razmnožavanja ljudskog roda.«⁶⁶

Pored toga, to potiče prakticiranje spolnih odnosa izvan braka, jer preljubnica koja je ostala trudna s nepoznatim muškarcem može tvrditi da je zatrudnjela s pomoću umjetne oplodnje.⁶⁷

2.2. Pitanje očinstva kod UOD-a

Kao i prethodno, u slučaju UOM-a, tako i ovdje u slučaju UOD-a, pitanje očinstva odražava nekoliko važnih halahičkih pitanja, poput zakona o nasljeđivanju (nasljeđuje li dijete svoga oca ili svoju majku?); zakona o leviratskom braku i obred izuvanju (je li djetetova majka oslobođena leviratskog braka i obreda izuvanja ili nije?); u slučaju da je majčin muž *kohen* njegova se sina može zabunom smatrati *kohenom*,⁶⁸ iako onaj čija je sperma upotrijebljena nije *kohen*.⁶⁹

2.3. Uništavanje sperme

Židovu je zabranjeno donirati spermu ženi koja nije njegova supruga jer se to smatra uništavanjem sperme, kao što je već objašnjeno, budući da svaki spolni kontakt mora završiti izlivanjem sperme u ženin reproduktivni sustav, dok se u svakom drugom slučaju to smatra uništavanjem sjemena⁷⁰ i najstrože je zabranjeno. Liječnik koji bi pomagao u tome također se smatra sudionikom u prekršaju.⁷¹

⁶⁶ Immanuel JAKOBOVITS, *Jewish Medical Ethics. A Comparative and Historical Study of the Jewish Religious Attitude to Medicine and its Practice*, New York, Bloch Publishing Company, 1975, 248-249.

⁶⁷ Usp. Seridei Esh III, 5.

⁶⁸ *Kohen* (množina *kohanim*) – svećenik, pripadnik staleža u židovskome narodu čija je dužnost bila služenje u Hramu paljenjem mirisa i prinošenjem žrtava; prvi *kohen* bio je Mojsijev brat Aron, poslije je služba prelazila s oca na sina; do danas se potomci svećenika, zbog svete službe i svetoga podrijetla, moraju držati nekih zabrana: ne smiju se oženiti rastavljenom ženom, stupiti na groblje itd. Kao potomka najvišega staleža u židovskom narodu, *kohena* se u sinagogi prvoga poziva k Tori.

⁶⁹ Usp. Seridei Esh III, 5; Iggerot Moshe, Even Haezer I, 71; *isto*, II, 11; Minchat Yitzchak IV, 5; Tzitz Eliezer, III, 27.

⁷⁰ Usp. Iggerot Moshe, Even Haezer I, 71; Tzitz Eliezer, III, 27.

⁷¹ Usp. Tzitz Eliezer, III, 27.

2.4. Trudnoća kao rezultat UOD-a bez pristanka

Suprug čija žena zatrudni uz pomoć umjetne oplodnje bez njegova znanja i pristanka, ima pravo razvesti se od nje.⁷² Ako je muž prisilio svoju ženu da prihvati spermu doniranu od stranca, prema nekim mišljenjima, on se mora razvesti od nje.⁷³

2.5. Bojazan od incesta

Činjenica da je tek nekolicina onih koji su uključeni u proces umjetne oplodnje upoznata s identitetom oca, donatora, može izazvati niz halahičkih komplikacija, poput bojazni da netko može oženiti svoju sestru po ocu, donatoru sperme.

2.6. Prostitucija i preljub

Najteži pravni problem u kontekstu UOD je problem preljuba. Prema judaizmu u slučaju da žena počini preljub ona se mora razvesti od svoga muža i zabranjeno joj je da se uda za čovjeka s kojim je počinila preljub. Osnovno je pitanje smatra li se umjetna oplodnja od nepoznatog davatelja prostitucijom i preljubom, pa je stoga ona zabranjena⁷⁴ svome mužu i vlasniku sperme, ili taj zakon o prostituciji i preljubu vrijedi samo u slučaju tjelesnog spolnog odnosa izvan braka?

Glavni halahički izvor glede tog problema jest talmudska rasprava o mogućnosti da se dopusti *Kohen gadolu*⁷⁵ da se oženi djevicom koja je trudna. Prema Tori⁷⁶ *Kohen gadol* mora oženiti djevicu:

»Ben Zomu su [nadalje] pitali: Može li veliki svećenik oženiti djevojku koja je ostala trudna? Da li mi [u takvom slučaju] u obzir uzimamo Samuelovu tvrdnju, jer Samuel je rekao [BT Hagiga, 15a]: Ja mogu održavati višestruke spolne odnose, a da ne [izazovem] krvarenje; ili je možda Samuelov slučaj rijetkost? On

⁷² Usp. Iggerot Moshe, Even Haezer I, 71; Tzitz Eliezer, IX, 51.

⁷³ Usp. Shevet Ha-Levi III, 175.

⁷⁴ Prema *halahi* žena koja je počinila preljub više ne smije stupiti u spolni odnos sa svojim mužem i mora se rastati od njega, a jednako tako ne smije se preudati za osobu s kojom je počinila preljub.

⁷⁵ *Kohen gadol* – veliki svećenik; najviši svećenik i najvažnija osoba nakon kralja; morao je posjedovati izvrsne vrline učnosti, sposobnosti i izgleda; imenovao ga je *Sanhedrin*, a najsvetija služba mu je bila na *Jom kipur*, jedini dan u godini na koji je smio ući u Svetinju nad svetinjama, gdje je palio mirise radi pomirenja za grijeha naroda.

⁷⁶ Usp. Lev 21, 13; za pojedinosti glede zakona o braku *kohena* vidi: BT Kidušin 74a (Vilne); Maimonides, MT Hilhot Isure Bia 20, 1; ŠA, Even Haezer 3-6.

je odgovorio: Samuelov je slučaj rijetkost, ali mi razmatramo [mogućnost] da je ona možda zanjela u kupki.«⁷⁷

U Talmudu pitanje glasi: Je li trudna djeвица dopuštena *kohen gadolu* ili nije? Tražeći mogući činjenični scenarij Talmud navodi da je djeвица možda zatrudnjela u kupelji, u koju je muškarac ispustio sjeme prije negoli je ona u nju ušla. Talmud ne zanima fiziologija, povijest ili antropologija djevice koja je ostala trudna, već ono što Talmud uistinu želi otkriti jest pravna definicija spolnog odnosa. A u kontekstu djevice koja se treba udati za *kohen gadola*, Talmud pita lišava li ženu njezina trudnoća statusa djevice, iako nije imala tjelesni spolni odnos? Odgovor na to pitanje ključ je i pravilo za sve zakone koji se odnose na spolne odnose.

Drugim riječima, ako odgovor glasi da se status djevice gubi jedino ako je imala spolni odnos s muškarcem, onda *kohen gadol* može oženiti trudnu djevicu. Nadalje, otuda se može donijeti halahičko pravilo da je u svim kaznenim djelima koja se odnose na spolne odnose, prema židovskom zakonu činjenični element kaznenoga djela tjelesni odnos, a ne samo trudnoća. Zbog toga se udana židovska žena koja je ostala trudna spermom Židova koji nije njezin muž, a bez stupanja u spolni odnos s njime, ne može smatrati preljubicom. No, ukoliko je odgovor da trudnoća sama po sebi poništava status nevine žene, tada *kohen gadol* ne može oženiti trudnu djevicu i opće će halahičko pravilo biti da je trudnoća sama po sebi dovoljna da bude činjenični element svih kaznenih djela koja se odnose na zabranjene spolne odnose, kao što su prostitucija, idopoklonstvo i incest.

Manjina⁷⁸ *poskima* smatra UOD činom prostitucije i preljuba, pa se stoga žena u slučaju da se podvrgla UOD-u mora rastaviti od svog supruga, dok većina⁷⁹ *poskima* ne misli da se ona mora rastaviti od svog supruga, budući da oni UOD ne smatraju činom prostitucije i preljuba.

Dvije krajnosti halahičkog dijapazona u vezi preljuba kao sastavnog dijela UOD-a definirane su mišljenjima rabina Joela Teitelbauma⁸⁰ i Moshea Feinsteina,⁸¹ dvojice pokojnih vodećih američkih halahista. Teitelbaum uvjerava da je halahička definicija preljuba svjesno unošenje sjemena treće osobe u vaginalni trakt udane žene. On stoga osuđuje heterolognu oplodnju kao moralno neprihvatljivu i zaključuje da je žena koja se podvrgne takvom po-

⁷⁷ BT, Hagiga 14b-15a (Steinsaltz); s aram. prev. K. D.

⁷⁸ Usp. Yaskil Avdi V, Even Haezer 10, 6; Benei Ahuvah, Hilhot Išut, 15. poglavlje.

⁷⁹ Usp. Mishpetei Uzziel, II – Even Haezer 19; Iggerot Moshe, Even Haezer I, 71; Tzitz Eliezer, III, 27.

⁸⁰ Usp. Joel TEITELBAUM, Responsum on donor artificial insemination, *HaMa-or*, 15 (1954) 9, 3-13.

⁸¹ Usp. Moshe FEINSTEIN, *Responsum to Mordecai Yaakov Berish* (5725 [1955]), u: MY Berish, Helkat Yaakov (Benai Brak, 5735 [1965]), 3, 47-52; *isto*, Responsa Iggerot Moshe, I (Brooklyn, NY: Moriah, 1961), responsum 71, 169-171; *isto*, II (Brooklyn, NY: Moriah, 1963), responsum 11, 322-324; *isto*, III (Brooklyn, NY: Moriah, 1973), responsum 14, 436f; *isto*, IV (Brooklyn, NY: Moria, 1985), responsum 32 (5), 75f.

stupku preljubnica. Muževljevi pristanak nema većeg značenja od onoga koji bi imao u slučaju spolnog odnosa između udane žene i muškarca koji joj nije muž. Teitelbaum također inzistira na tome da su medicinski stručnjaci koji su u to uključeni moralni povjerenici, a ne tek tehničko osoblje. Nastavljajući dalje, prema logici svoje definicije, on tvrdi da se osoba koja mehanički unosi sjeme također smatra krivom za preljub. Teitelbaumovo stanovište Feinstein je odbacio po kratkom postupku. Rabinski autoriteti navode dva uobičajena izvora za odbacivanje optužbe za preljub. Prvi je slučaj Ben Sire, i kao što smo već prije spomenuli, on je bio unuk proroka Jeremije, čija je kćer, prema tradiciji, zatrudnjela od sjemena svog oca dok se kupala u kupki u koju je njezin otac prethodno ejakulirao. Ben Siru su smatrali zakonitim. Drugi je presuda srednjovjekovnog *tosafista*⁸² rabina Peretza ben Elijahah iz Corbeila.⁸³

»Žena može leći na muževljevu plahu, ali treba paziti da ne legne na plahu na kojoj je drugi muškarac spavao kako ne bi zatrudnjela njegovim sjemenom (...) Pošto nije bilo zabranjenog općenja, dijete je potpuno zakonito čak i od sjemena drugoga... (istaknuo K. D.) Međutim, nas brine sjeme drugoga muškarca zbog toga što dijete može [ne znajući] oženiti svoju [polu-] sestru.«⁸⁴

Feinstein na osnovu ovog spisa uvjerava da je preljub razlog za zabrinutost hoće li žena slučajno ostati trudna. Prema njegovu gledištu, tjelesni spolni kontakt sastavni je dio definicije preljuba i kod izostanka takvog kontakta ženu se ne može optužiti za promiskuitet (niti dijete može biti stigmatizirano kao nezakonito). Mišljenje rabija Peretza citiraju glavni komentatori na Šulhan *aruh*⁸⁵ i ono je primarni izvor podrške mnogim autoritetima koji su donijeli presudu da, ukoliko nema spolnog odnosa, oplodnja udane žene doniranom spermom nije preljub. Ne postoje pokazatelji da je rasprava rabija Peretza bila vezana uz neki stvaran slučaj.

2.7. Bojazan od statusa mamzera

Kakav je status djeteta rođenog uz pomoć UOD-a? To je uistinu ključno pitanje jer o odgovoru na njega ovisi je li status *mamzera* isključivo povezan sa spolnim odnosom s muškarcem izvan braka ili to uključuje i UOD? Ima li način (spolni odnos) važnost pri nastanku statusa *mamzera* (pa UOD neće

⁸² *Tosafot* ili *Tosafos* su srednjovjekovni komentari Talmuda; izneseni su u obliku kritičkih ili eksplanatornih objašnjenja; tiskani su u gotovo svakom izdanju Talmuda na vanjskoj margini i na suprotnoj strani od Rašijevih napomena; autori Tosafota poznati su kao tosafisti (*d'ale hatosafot*) koji su postavili ono što je postala dominantna struja rabinskog stajališta.

⁸³ Rabi Peretz ben Elijah of Corbeil – umro 1295., bio je francuski tosafist, jedan od najaktivnijih kasnijih tosafista.

⁸⁴ Navedeno u Bayit Chadash – Joel ben Samuel Sirkis (1561-1640), bio je istaknuti židovski posek i *halahist*, Petrow, (1834) Jore Dea, 195, s hebr. prev. K.D.; vidi još Majmonidov komentar Mišne, Jeruzalem, Mossad Harav Kook, 1994, Sanhedrin 7, 4.

⁸⁵ Usp. Turei Zahav, Jerusalem, 2004, Even Haezer 1, 5; Chelkat Mechokek, Even Haezer 1. 8.

stvoriti *mamzera*) ili je to posljedica (dijete muškarca i žene koji su zabranjeni jedno drugom) koja je važna (i provođenje UOD-a stvorit će *mamzera*)?

Ovo je doista značajno povezano s definicijom čina prostitucije i preljuba kao što smo već razjasnili. Ovo je ključno i bolno pitanje jer je status *mamzera* vrlo problematičan, budući da on ne može oženiti Židovku već samo *mamzeret* (ženu istog statusa), a Židov je i ne može promijeniti vjeru ili promijeniti svoj status. Doista, prema nekim⁸⁶ *poskim* dijete rođeno nakon UOD-a smatra se *mamzerom*. Mnogi drugi⁸⁷ *poskim* ne smatraju dijete *mamzerom* budući da glavnim uvjetom drže spolni odnos. Jedan⁸⁸ *posek* čak smatra da tako rođeno dijete može, potencijalno, biti *kohen gadol* u slučaju da je donator sperme bio *kohen*.

Ipak, kada je donator sperme nepoznat, čak i prema *poskim* koji drže da on nije *mamzer* oni će ga svi smatrati za štukija⁸⁹ budući da on poznaje samo svoju majku, a štuki također ima ograničenja u vezi mogućnosti vlastite ženidbe.⁹⁰

3. Umjetna oplodnja od donora nežidova i iz banke sperme

3.1. Umjetna oplodnja od donatora nežidova

*Poskim*⁹¹ se uglavnom slažu da je donacija sperme nežidovskog donora moralno neprihvatljiv čin. S druge strane, oni se također, na osnovi Talmuda,⁹² slažu da je glavni razlog zabrane UOD-a od židovskog donatora bojazan da bi tako začeto muško dijete moglo oženiti svoju sestru po ocu donoru, a te bojazni nema kad je donor sperme nežidov, budući da prema *halahi* židovska djeca od oca nežidova nemaju međusobno nikakav pravno valjan odnos s očeve strane i slobodno mogu međusobno stupati u brak bez ikakva straha od kršenja zabrane incesta.⁹³ To je još sigurnije u slučaju umjetne oplodnje.

⁸⁶ Usp. Bar Livua – rabi Meshulam Yissachar Horowitz, Stanislawow, Poljska (1804-1881), Brooklyn, 1961, II, 1; Chelkat Ya'akov I, 24; rabi Ovadiah Hadayah u *Hazra-a Melakhutit*, u Noam, I, 136; rabi J. Teitelbaum, Responsum on donor artificial insemination, *HaMa-or*, Brooklyn, NY, 15 (1954) 9, 3-13.

⁸⁷ Usp. Shoel U'Meshiv III, 132; Emek Halakhaha I, 68; Mishpetei Uzziel, II – Even Haezer 19; Iggerot Moshe, Even Haezer II, 11; Yabbia Omer II, Even HaEzer 1.

⁸⁸ Shoel U'Meshiv, *nav. dj.*

⁸⁹ Štuki – dijete koje poznaje svoju majku, ali ne i oca.

⁹⁰ Usp. Seridei Esh III, 5; BT Kidušin 73a (Vilne); Maimonides, MT, Hilhot Isure Bia 15, 21.

⁹¹ Usp. Chelkat Ya'akov I, 24; Seridei Esh III, 5; Shevet Ha-Levi III, 175; Teshuvot vehanhagot II, 175; Tsits Eliezer Jeruzalem, 9 (5745/1985) 51, 4, 240-259; Rabin J. Teitelbaum, Responsum on donor artificial insemination, *HaMa-or*, Brooklyn, NY, 15 (1954) 9, 3-13; Chelkat Ya'akov I, 24; Seridei Esh III, 5; Teshuvot vehanhagot II, 175.

⁹² Usp. BT Jevamot 45b (Vilne).

⁹³ Usp. MT, Hilhot Isurei Bia 15, 3; Tur, Even Haezer 16, Vilnius, 1923; ŠA, Even Haezer 4, 1.

Sredinom 20. st. glede toga nastaju neke promjene. Pojavom umjetne oplodnje, pitanje začeca bez snošaja postalo je vrlo važna halahička tema koja je uzrokovala halahičku raspravu dvojice istaknutih sjevernoameričkih halahičkih autoriteta, rabija Moshee Feinsteina i rabija Joela Teitelbauma. Rasprava je otpočela pitanjem postavljenim rabiju Feinsteinu u vezi neplodnoga para koji je očajnički želio dijete. Uzrok neplodnosti je, bez ikakve sumnje, bilo to što mužu nedostaje održive sperme. Rabi Feinstein, držeći se stava Talmuda i rabija Peretza, zaključio je da nema govora o preljubu što se tiče sperme od donatora i da je paru dopušteno da se podvrgne⁹⁴ UOD-u na mjesnoj klinici za oplodnju. Kako bi se izbjegao problem potencijalnog incesta, rabi Feinstein je ograničio svoje dopuštenje na nežidovskog donora sperme, budući da, kako smo objasnili, nežidovski donor sperme ne uzrokuje pravnu poteškoću incesta na očevoj strani i prema židovskom zakonu ne može stvarati nikakve pravno valjane očinske veze sa svojim potomstvom, te je stoga oslobođen bojazni kršenja zabrane o incestu.

Na drugoj strani polemike bio je rabi Teitelbaum,⁹⁵ prema čijem se mišljenju halahička zabrana preljuba definira u smislu izazivanja zabune u vezi podrijetla, tj. nesigurnosti vezane za oca, kao i zabranjenog spolnog odnosa. Ta je ideja proizašla iz onoga što je pokazao Nahmanid⁹⁶ u vezi toga da je izraz »zbog sjemena« (hebr. לזרע »lezara«) biblijska zabrana preljuba:

”וְאֵל-אִשְׁתּוֹ, עִמִּיתָהּ--לֹא-תֵבֵן שְׂכָבְתָהּ, לְזֵרַע: לְטַמְאָהּ-בָּהּ.”

»Ne lijegaj (zbog sjemena) sa ženom bližnjega svoga; od nje bi postao nečist« (Lev 18, 20 – KS)

»Sa ženom svojega bližnjega ne smiješ grešno općiti (zbog sjemena). Ti bi se time onečistio« (Lev 18, 20 – IŠ).⁹⁷

On podrazumijeva da je zabuna u vezi podrijetla važan dio pri definiranju ovog kaznenog djela.

Rabi Teitelbaum razlikuje dva slučaja u kojima je do trudnoće došlo pukom slučajnošću, kao što je to slučaj sa ženom koja je legla na plahu na kojoj se nalazilo sjeme, te planirana trudnoća kao što je to u slučaju s UOD-a. Prema gledištu rabija Teitelbauma, tvrdnja rabija Peretza da »budući da nije uključen nikakav čin spolnog odnosa, dijete je potpuno čisto od ljage *mamzeruta*« temelji se na činjenici da onaj koji je izbacio sjeme nije kanio oploditi ženu o kojoj je riječ, niti je ona kanila ostati trudna time što je legla na njegove plahte. Trudnoća je bila sasvim neplanirana. To je jedini razlog zašto se to ne smatra preljubom i što dijete nije *mamzer*. Stoga se presuda rabija Peretza ne može

⁹⁴ Usp. Iggeror Moshe, Even Haezer 1 br. 71.

⁹⁵ Usp. Divrei Yoel, Even Haezer br. 107-110.

⁹⁶ Usp. Nahmanidov komentar, rabi Moše ben Nahman, Mikra'ot Gedolot; Jeruzalem, 1959, Beč, 1859, Lev 18, 20.

⁹⁷ I u KS i IŠ u prijevodu retka manjka izraz *zbog sjemena*, koji K. D. ovdje unosi.

uzeti za oslobađanje od ljage *mamzeruta* djeteta iz svjesne oplodnje, jer se ovo presuda primjenjuje samo za slučajnu, nehotimičnu oplodnju.

Rabin Feinstein odbacuje ovaj argument budući da u tekstu rabija Peretza nema ničega što bi ukazivalo na to da je ključno pitanje kojim se on bavi nakana uključenih stranaka. Ako je stvarni razlog da se izbjegne ljaga *mamzeruta* bila nepostojanje nakane da se sjeme muškarca prenese na udanu ženu putem spermom posute plahte, onda bi tekst morao na to ukazivati.

Rabi Teitelbaum ide i dalje pa tvrdi da je opasno osloniti se na posve racionalno razumijevanje *halahe*, posebice u vezi tako teškog prekršaja kao što je preljub. Budući da zapovijedi u sebi sadrže i ono božansko, uzvišeno, nijedan čovjek nije kadar dokučiti njihovo puno značenje. Zapovijedi imaju i mističan vidik⁹⁸ koji se otkriva jedino mysticima. Stoga on zaključuje da je »ispravan pristup iskazati velik oprez prije negoli dopustimo bilo kakav postupak za koji bi se moglo makar samo i pomisliti da je zločin preljuba«.⁹⁹

Rabi Feinstein je na kritiku rabija Teitelbauma o UOD-u u židovskom zakonu odgovorio drugom raspravom.¹⁰⁰ S obzirom na definiciju preljuba, rabi Feinstein inzistira na tome da se mora napraviti jasna razlika između spolnog odnosa koji je tjelesna sastavnica u djelu preljuba i izazivanja zabune u vezi podrijetla, izbjegavanje koje može i ne mora biti izvanhalahičko, periferna dimenzija zabrane. Rabi Feinstein također uvjerava da je glavni izvor koji je rabi Teitelbaum iskoristio za ideju da je zabuna glede podrijetla sastavni dio kaznenoga djela preljuba, Nahmanidov *Komentar na Toru*, doista komentar, a ne, strogo govoreći, halahički autoritativno djelo. U njemu kao takvom, nema istinske normativne osnovice za veliku pravnu tvrdnju rabija Teitelbauma u korist zabune glede podrijetla u biblijskom prekršaju preljuba.

Prema rabiju Feinsteinu, u ovom se području jedino može prihvatiti strogo pravni pristup i njega ne treba kompromitirati nehalahičkim izvorima:

»Sva se moja mišljenja baziraju isključivo na poznavanju Tore i sasvim su lišena svake vanjske ideje. Jer zakoni Tore su ispravni bez obzira hoće li njihov učinak biti strog ili blag. Nema nikakve halahičke vrijednosti u izvanjskim idejama ili tendencijama uma, čak i onda kada one vode do strogih presuda. Zamisao da je strogi rezultat nužno čistiji i svetiji od blagoga, pogrešna je.«¹⁰¹

Rabi Feinstein ističe da sve do ove rasprave, niti jedno značajnije halahičko tijelo nije nikad prihvatilo stajalište da dijete začeto UOD-om može biti *mamzer*. Neki autoriteti, koji zapravo čine veći dio manjine, izrazili su mišljenja koja su, u najboljem slučaju, samo provizorna:

»Oni su, naime, posve nevažni jer nemaju normativnu valjanost uobičajenijih izvora i njihova su mišljenja u potpunosti oblikovana na temelju vanjskih čim-

⁹⁸ Usp. DaDon, *nav. dj.*, 342.

⁹⁹ Divrei Yoel, Even Haezer, br. 107-110.

¹⁰⁰ Usp. Iggerot Moshe, Even Haezer 2, br. 11.

¹⁰¹ Iggerot Moshe, Even Haezer, 2 br. 11, s hebr. prev. K. D.

benika koji su u sukobu sa samim osnovama zakona koji reguliraju zabranjene seksualne odnose onako kako su postavljeni u Tori i Talmudu.«¹⁰²

Stoga, prema gledištu rabija Feinsteina, nema halahičkih prepreka za UOD kada se za donaciju koristi sperma nežidova. I doista, ako dijete bude žensko, čak neće postojati ni ograničenje da se uda za *kohena*. Nadalje, ako se rabi sperma Židova i ako se poduzmu sve mjere opreza da se izbjegne mogući brak između srodnika, tada također neće postojati poteškoća preljuba ili *mamzera*. Dvadesetak godina nakon prvotne debate s rabijem Teitelbaumom, rabi Feinstein je ponovio svoje gledište u vezi UOD-a i u drugom odgovoru o toj temi istaknuo da je sve što je napisao u svoje dvije ranije rasprave¹⁰³ »istinit i jasan zakon, te nema apsolutno nikakve osnove da se išta od toga povuče«. ¹⁰⁴ Drugi vrhunski halahički autoritet, čije je mišljenje bilo istovjetno onom rabija Feinsteina (iako samo na teoretskoj razini), jest rabin Shlomo Zalman Auerbach.¹⁰⁵ On je dopustio UOD od nežidova, onda kad je par jako žalostan zbog toga što ne mogu začeti dijete.

3.2. Umjetna oplodnja putem banke sperme

Stav je rabija Feinsteina da se pouzdano može pretpostaviti da je u bankama sperme u Sjevernoj Americi i u klinikama za oplodnju većina sperme nežidovskoga podrijetla, jer su većina davatelja nežidovi, budući da je Židovima zabranjeno ispuštati spermu rasipajući je. Stoga, par o kojem je riječ u opisanom slučaju može koristiti usluge bilo koje banke sperme kako bi sebi pomogli da riješe svoj problem s neplodnošću i da izbjegnju raspad svoga braka. Čini se da većina autoriteta¹⁰⁶ podržava taj posve pravni vidik rabi Feinsteinova pristupa, iako se od njega ograđuju zbog moralnih razloga.

3.3. Umjetna oplodnja neudane žene spermom donora

Prema svim *poskim* dijete začeto postupkom UOD-a koje je rodila neudana žena nije *mamzer*. Sporno je pitanje je li neudanoj ženi dopušteno da to učini. Neki¹⁰⁷ *poskim* sumnjaju u to, a drugi¹⁰⁸ to strogo zabranjuju, jer dijete smatraju

¹⁰² *Isto*.

¹⁰³ Usp. Iggerot Moshe, Even Haezer, 1 br. 71; 2 br. 11; 2 br. 18.

¹⁰⁴ Iggerot Moshe, Even Haezer, 4 br. 32.

¹⁰⁵ Usp. rabi Shlomo Zalman Auerbach, *Artificial Insemination*, Noam I, 145.

¹⁰⁶ Usp. Avraham Steinberg, *Encyclopedia of Jewish Medical Ethics*, 1988, 156-57; Rabi Shlomo Zalman AUERBACH, *Artificial Insemination*, Noam I, 145; Responsa Seridei Esh III, 5; vidi također *The Principles of Jewish Law*, izdanje Elon Menachem, 1974, 437.

¹⁰⁷ Usp. Seridei Eish III, 5; Tzitz Eliezer, XV, 45.

¹⁰⁸ Usp. Seridei Esh III, 5.

štukijem, a izražavaju i bojazan od incesta (da će brat oženiti svoju sestru).¹⁰⁹ Drugi argument koji se koristi da bi se to zabranilo jest tvrdnja da žena time sebe kompromitira i izlaže sumnji da se bavi prostitucijom.¹¹⁰ Da bi se spriječila bojazni štukija ili incesta, na rabinskom sudu treba biti pohranjeno ime davatelja sperme, jer se tako dijete neće smatrati štukijem i kad jednom poželi stupiti u brak, rabinski će sud provjeriti postoji li obiteljska veza između njega i njegova budućeg supružnika. Međutim, da bi se zaštitila tajnost podataka o davatelju sperme, informacija o njemu mora biti ograničena isključivo na članove rabinskog suda.

Zaključak

Judaizam ima vrlo bogatu tradiciju medicinske etike. Pitanjima koja se tek onedavno smatra novima, u *halahičkoj* se literature na različite načine bavilo već stotinama, ako ne i tisućama godina. Židovski zakon – *halaha* – sadrži sveobuhvatan sustav čija je pouzdanost ispitana u praksi i koji ne podliježe prolaznim društvenim hirovima niti se savija pod vjetrovima promjenjiva pomodarstva. Takav je odnos itekako potreban kad stupimo na osjetljivo područje u kojem se vode rasprave o pitanjima javne politike, a koje uključuju medicinske probleme.

Ovaj je rad uveo u jedno od mnogih spornih pitanja u medicinskoj *halahi*. Nakana mu je bila da pred čitatelja iznese nova istraživanja s područja židovske medicinske etike općenito, a posebice s područja umjetne oplodnje. Pravni okvir *halaha* uvelike dopušta da se bude prilagodljiv glede primjena tehnika medicinski potpomognute oplodnje nasuprot naturalističkoga pristupa nekih drugih vjerskih sustava.

Općenito govoreći, iako Feinsteinov blaži stav dopuštanja oplodnje putem donorove sperme nije primljen s oduševljenjem, njegov ugled kao jednog od najistaknutijih suvremenih halahičkih autoriteta to njegovo gledište čvrsto ugrađuje u glavnu struju *halaha*. Danas je prevladala njegova odluka da su optužbe za preljub (žene) i nezakonitost (djeteta) u umjetnoj oplodnji neodržive. Na taj način, ako se mogu prevladati tehnički halahički prigovori, *halaha* je spremna razmotriti, od slučaja do slučaja, umjetnu oplodnju onoliko koliko je ona terapijska tehnika za uznemirenu ženu (ili par) koja se ne može pomiriti s time da bude u braku bez djece ili se ne može odlučiti na posvojenje. Međutim, u slučajevima kada je umjetna oplodnja dopuštena, ona se mora provesti krajnje odgovorno i predano, što tako ozbiljan i svet zadatak i zahtijeva. Umjetna oplodna se ucjepljuje u ispunjenje biblijske zapovijedi: »Plodite se, i množite!«

¹⁰⁹ Usp. Seridei Esh III, 5; Tzitz Eliezer, IX, 51.

¹¹⁰ Usp. Avraham AS. Nishmat Avraham, IV Even ha-Ezer, Jeruzalem, 5743 (1983), 1, bilj. 3; navedeno u ime rabina Shloma Zalmana Auerbacha.

Pristup židovskog zakona započinje s idejom o »obvezi prokreacije« i prati potrebe osoba koje se nalaze unutar međuprostora pravnih načela koja sačinjavaju *halahu* na tom području. Ovaj je pristup u suprotnosti s drugim mišljenjima u suvremenoj raspravi, kako pravnih tako i etičkih, u području bioetike. Stoga se ovim radom željelo ukazati na vrijednosti Tore i etike u suvremenom društvu, jer, riječima jednog od suvremenih autoriteta, rabina Moshe Davida Tendlera:¹¹¹

»Židovskom gledištu je svojstveno uvjerenje da se rješenja u vezi ovih značajnih pitanja ne nalaze na nebu. Mi ne prihvaćamo nepogrešiv, neopoziv glas s neba koji će nam pojasniti i najsloženija pitanja. To je, naravno, nedostatak u usporedbi s drugim religijama. Korištenje biblijskih etičkih načela (...) svima nam može biti od pomoći, dok razmatramo probleme čestito i pobožno, kako bismo sigurno došli do ispravnog zaključka, onog koji je ugodan nama i Bogu.«¹¹²

Kotel DaDon

Artificial insemination in Judaism

Summary

This article analyses one of the most delicate issues in the field of Jewish Medical Ethics, the question of Artificial insemination. In the spectrum of Jewish Law and Medicine, this is probably one of the most practical and popular question. Before going to the practical and legal debate, the author is discussing the principal and theoretical issues of Relationship between Science (Medicine) and Halacha as well the question of *Human Intervention in the Affairs of God* in Judaism. The work is analysing the main possible scenarios of Artificial insemination, which are based on the source of the sperm that can come from the husband, from a donor who is Jewish, non- Jew and a Sperm Bank. Each scenario arises its own halahik specific problems. This work is analysing this question through many sources of Rabbinical literature from the Talmud time through the middle ages until modern time, literature that for the first time is being translated to the Croatian language by the author from Hebrew and Aramaic.

Key words: Artificial insemination, Husband, Donor, Talmud, Halaha.

(na engl. prev. Kotel DaDon)

¹¹¹ Prof. dr. Moshe David Tandler (rođen u veljači 1927.) rabin The Community Synagogue of Monsey; viši je *Roš ješiva* na Yeshiva University's RIETS u New Yorku, profesor židovske medicinske etike i profesor biologije na Yeshiva College; doktorirao je iz mikrobiologije i zapaženi je stručnjak na polju židovske medicinske etike i njezina odnosu prema *halahi*; zet je rabina Moshea Feinsteina, svjetski znamenitog *poseka*.

¹¹² Moshe David Tandler the, Medical Ethics: The Jewish Point of View, *Mount Sinai Journal of Medicine*, 51 (1984) 54-57.